

Homo historicus 2008. Гадавік антрапалагічнай гісторыі, пад рэд. А. Ф. Смаленчука з удзелам І. М. Дубянецкай, Вільня 2008, 520 с. Наклад 200 асобнікаў.

Доўгі час па прычынах ідэалагічнага характару падрыхтоўка гісторыкаў у беларускіх універсітэтах была абмежавана марксісцкай метадалогіяй у межах гісторыі КПСС, ізаляванасцю ад навакольнага свету і навуковых дасягненняў, прыстасаванасцю і несамастойнасцю, свядомай фальшывасцю і дагматычнасцю. Таму нікога не здзіўляе, што са здабышчём незалежнасці на Беларусі неабходнасць змены метадычных, метадалагічных, гістарыясофскіх падыходаў і ўяўленняў у гістарычнай навуцы сталі першачарговай задачай. Наступнай праблемай беларускай савецкай гістарычнай навуцы была поўная адсутнасць асобнага навуковага перыядычнага выдання — часопіс „Помнікі гісторыі і культуры”, раздзел у „Вестях АН БССР. Серыя грамадскіх навук” не лічацца. Можна толькі радавацца кардынальным пераменам у гэтай справе за апошнія дзесяцігоддзі: „Беларускі гістарычны агляд”, „Гістарычны альманах”, „ARCHE-Пачатак”, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, шэраг рэгіянальных і нерэгулярных незалежніцкіх выдавецкіх праектаў, далучым афіцыйныя — „Беларускі гістарычны часопіс”, „Беларускую думку”, „Гістарычна-археалагічны зборнік”, гуманітарныя серыі ўніверсітэцкіх веснікаў.

Аднак напрыканцы мінулага 2008 г. чытачам быў прадстаўлены яшчэ адзін беларускі гістарычны навуковы праект „Homo historicus. Гадавік антрапалагічнай гісторыі”. Дадзены праект, рэалізаваны ў Інстытуце гістарычных даследаванняў Беларусі, структурнай адзінкі Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта, а сапраўдным натхняльнікам і матарам з’яўляецца вядомы айчыны даследчык, а апошнім часам і добры арганізатар, праф. Аляксандр Смалянчук.

Зыходзячы з назвы гадавіка і аналізуючы яго змест, ініцыятары прадпрынялі спробу антрапалагізаваць (ачалавечыць) беларускую гісторыю. Зразумела падобнае жаданне. Пасля працяглага здзеку над сутнасцю гістарычнай навуцы, якія праяўлялі савецкія службоўцы ад навукі, а акадэмічны інстытут гісторыі і большасць супрацоўнікаў універсітэцкіх гістарычных факультэтаў надалей працягваюць здзеквацца, наспела сапраўдная неабходнасць заняцца вывучэннем беларускай нацыянальнай гісторыі. На шчасце, у адрозненні ад закансерваванага апалагетаў і прадстаўнікоў „афіцыйнай” гістарыяграфіі, на Беларусі сфармавалася значная група навукоўцаў, якія адпавядаюць тэарэтыка-метадалагічнаму ўзроўню сучаснай гістарыяграфіі. Варта адзначыць, што падобныя праекты паспяхова рэалізуюцца ў нашых суседзях — „Одиссей. Человек в истории” ў Расеі, „Соцыум” і „Mediaevalia Ucrainica. Мен-

тальнісь та історія ідей” на Украіне.

Звернем увагу на змест найбольш значных сюжэтаў з гадавіка. Першы раздзел „Гісторыя, антрапалогія, этналогія, філасофія” з аднаго боку змяшчае тэматыку і тэксты, напісаныя спецыялістамі названых галін гуманістыкі. З іншага боку, гэта заклік да інтэрдысцыплінарнасці — найбольш прагрэсіўнага накірунку сучаснай гістарычнай навукі. Артыкул Алеся Смаленчука „Радкевіч versus Каліноўскі?” прысвечаны праблеме светапогляду, ментальнасці і паводзін насельніцтва мястэчка Нова Двор Ваўкавыскага ўезда падчас і пасля Студзеньскага паўстання 1863-1864 гг. Мала сказаць, што падобная пастаноўка праблемы адсутнічае не толькі ў беларускай гістарыяграфіі, але і польскай, літоўскай ды расейскай.

Два наступныя тэксты розныя па тэматыцы, але блізкія па храналогіі. Вольга Бабкова на падставе ўнікальнай катэгорыі крыніц шляхецкіх тастаментаў другой паловы XVI ст. апісвае свет пачуццяў і свет рэчаў тагачаснай эпохі. Чарговы раз пераконваешся інфармацыйнаму багаццю дадзенай катэгорыі гістарычных дакументаў. Менавіта акты апошняй волі, як можна назваць тастамент, з’яўляюцца адмысловай крыніцай пры вывучэнні свядомасці, характараў і паводзін тагачаснага насельніцтва, яго духоўнасці, сямейных адносін, а таксама матэрыяльным скарбам. Звернем увагу, што даследаванні тастаментаў насельніцтва ВКЛ беларускімі гісторыкамі павінны абавірацца на новыя распрацоўкі польскіх даследчыкаў, якія маюць значны даробак у гэтым накірунку. Варта назваць апошнія напрацоўкі Бажэны Папёлак „«Woli mojej ostatniej testament ten...» Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku” (Kraków 2009), Яраслава Думаноўскага „Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku” (Toruń 2006) і Віялеты Зялецкай „Majątek ruchomy w testamentach prawosławnych i unitów w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku” (BZH, nr 31). У артыкуле „Як вярнуць збеглую жонку: прыгоды з жыцця Ульяны Гарнастаевай з роду Багавіцінавічаў (?-1575)” Наталія Сліж працягвае свае даследаванні гендэрнай гісторыі ВКЛ.

Да катэгорыі маладаследаванай тэматыкі трэба аднесці тэкст Уладзіслава Іванова „Пра беларускі ўплыў на віцебскіх старавераў”. Аўтар на працягу 2002-2005 гг. праводзіў соцыя- і этналінгвістычныя даследаванні сярод віцебскіх і лёзненскіх старавераў-папоўцаў, а таксама полацкіх і шумілінскіх беспapoўцаў. Вынікі не могуць не здзіўляць, большасць апытаных рэспандэнтаў лічаць сябе беларусамі, не зважаючы на свае расейскія карані і на мову штодзённага карыстання. Ды і мова ў старавераў ужо хутчэй „трасянка”. І гэта пасля працяглай эпохі беларусафобіі, характэрнай стараверам XIX — сярэдзіны XX стст. Ірына Раманава і Сяргей Хоміч у артыкуле „Адаптацыя былых рэпрэ-

саваных да вольнага жыцця” на падставе новага накірунку гістарычнага даследавання і крыніцы інфармацыі — інтэрв’ю, спрабуюць нам раскрыць знешнія механізмы і ўнутраныя пачуцці вяртання да звыклага нармальнага існавання ахвяр сталінскага рэжыму. На жаль, высновы не суцэсальныя. Пераважная большасць рэпрэсаваных не сталі паўнапраўнымі і паўнаважаснымі сябрамі грамадства, для большасці жудаснымі рэаліямі былі абразлівыя ярлыкі ў антысавецкасці і антыкамунізме і ўсёабдымны страх.

Уладзімір Ляўшук у артыкуле „Происхождение иезуитской системы образования” даследуе найбольш дасканалую сістэму адукацыі Новага часу — іезуіцкую, а канкрэтней, яго галоўную структурную адзінку — іезуіцкі калегіум. З тэксту гарадзенскага даследчыка робяцца зразумелым унутраныя патрабаванні і вонкавыя прычыны татальнай рэформы ў галіне ўплываў на свядомасць тагачаснага еўрапейскага шляхецкага і мяшчанскага асяроддзяў. Мусім прызнаць, што іезуіцкая сістэма адукацыі з’яўляецца неадрыўным элементам еўрапейскай мадэрнізацыі XVI-XVII ст. У тэксце здзіўляе толькі адзін фрагмент, калі аўтар залічыў Маскву да вялікіх гарадоў XVI ст. з насельніцтвам больш за 100 000 жыхароў побач з Канстанцінопалем, Венецыяй, Міланам, Парыжам, Рымам, Марселем, пры гэтым не падмацоўваючы лічбы спасылкай на крыніцу інфармацыі.

Артыкул „Генезіс правасвядомасці як фактар сацыяльна-гістарычных пераўтварэнняў” Аляксея Дзерманта на нашу думку з’яўляецца заклікам да дыскусіі пра натуральныя, „паганскія каштоўнасці”, іх ролю і месца ў сучасным прававым і духоўным жыцці. Мусім прызнаць рацыю аўтара — не ўлічваючы багацце семантычнага зместу першасных з’яў свядомасці і падсвядомасці носьбітаў дадзяржаўных сацыякультурных формаў, немагчыма адэкватна зразумець тыя гістарычныя структуры і тыпы, якія засталіся нам у спадчыну ў выглядзе шматлікіх пісьмовых нарацый. Адзіны англамоўны тэкст у рэцэнзаваным выданні Ірыны Дубянецкай „Routes of Perception. The Nature of Myth and the Function of Mythology in the Ancient World” справядліва ў пачатак усіх пачаткаў чалавечай рэфлексіі ставіць абстрактную катэгорыю „міфа”. Дзеля поўнай закончанагай формы даследавання міфаў напрошваецца просьба да аўтара прааналізаваць нашу ўласна беларускую міфалагічную сістэму і структуру мыслення.

Наступны раздзел гадавіка „З гісторыі навукі” прадстаўлены перакладам на беларускую мову артыкула Уладзіміра Паўлючука „Białoguzini jako grupa etniczna (próbą interpretacji socjologicznej)” упершыню надрукаванга ў 1968 г. у часопісе „Studia Socjologiczne”. Трэба толькі вітаць жаданне выдаўцоў наблізіць беларускаму чытачу малавядомыя (а часам зусім невядомыя) тэксты. У дадзеным выпадку артыкул У. Паў-

лючука дае форум большасці тэкстаў афіцыйных беларускіх „сацыяла-гаў” адносна нацыянальных і культурных пытанняў. Дзіўна, але існуючыя афіцыйныя сацыялагічныя акадэмічны інстытут і ўніверсітэцкія кафедры не бачаць навуковай праблемы ў вывучэнні этнакультурнай свядомасці беларусаў, прычынах іх слабога імунітэту на русіфікацыю і метадаў са сродкаў супрацьстаяння выгасанню аднаго са старыжытнейшых народаў Еўропы.

Важнаму і слабапашыранаму на Беларусі накірунку „гістарычная біяграфістыка” прысвечаны чарговы раздзел. У ім чытач знаёміцца з двюма цікавымі і малавядомымі постацямі, шчыльна звязанымі з беларускім навуковым дыскурсам. Гэта пераклады з польскай мовы артыкулаў вядомай польскай даследчыцы Ганны Энгелькінг, прысвечаны Юзафу Абрэмбскаму (1905-1967) і вядомага літоўскага гісторыка Рымаса Мікніса пра Міхала Ромэра (1880-1945). Натуральна, што біяграфістыка — вельмі перспектыўны накірунак, асабліва для маладых нацыянальных гістарыяграфіў. Юзаф Абрэмбскі — адзіны з нешматлікіх навукоўцаў 20—30-х гадоў XX ст., які самааддана развіваў тагачасную этналогію на беларускім і ўкраінскім матэрыяле (а канкрэтней на палескім). Палітык і навуковец Міхал Ромэр — прыклад асобы і духоўных каштоўнасцей, выхшталтаваных на памежжах культур, палітычных і гістарычных падзей няпэўнага храналагічнага перыяду, якім былі першыя 20-30 год XX ст. Адзінае пажаданне да выдаўцоў — адзначаць крыніцу перакладу тэксту на беларускую мову. Ці ён быў напісаны спецыяльна для гадавіка „Homo Historicus”, альбо быў друкаваны раней у іншых выданнях.

Наступны падраздзел біяграфістыкі названы „М. Доўнар-Запольскі: штрыхі да партрэта навукоўца” і складаецца з артыкулаў Валянціны Лебедзевай „Мітрафан Доўнар-Запольскі ў 1888-1892 гг.: нараджэнне беларускага навукоўца”, Алеся Смаленчука „М. Доўнар-Запольскі: першыя публікацыі і першыя водгукі (1888-1891)” і Аляксандра Карскага „Скандал wokруг одной рецензии”, а таксама перадруку чатырох арыгінальных артыкулаў М. Доўнар-Запольскага з газеты „Минский листок” за лета і восень 1888 г. пад агульнай назвай „Белорусское прошлое”. Гэта быў аналітычны тэкст-рэакцыя на артыкулы „Белорусская этнография” расейскага этнографа і фалькларыста Аляксандра Пыпіна, надрукаваныя на старонках часопіса „Вестник Европы” ў 1887 г. Па-за тым, што дадзеныя тэксты маладога М. Доўнар-Запольскага з’яўляюцца амаль першымі спробамі нацыянальнага сінтэтычнага ўяўлення беларускай мінуўшчыны, яны з’яўляюцца першакрыніцай для шматлікіх сучасных парадыгм гістарычных канструкцый айчыннай гістарыяграфіі.

Раздзел „Гісторыя і памяць” складаецца з аднаго перакладу тэксту

чэшскага гісторыка Міраслава Гроха „Нацыянальная гісторыя як канструкцыя: чэшскае выключэнне ці еўрапейская норма?”. Незразумела толькі ці дадзены тэкст напісаны спецыяльна для гадавіка „Homo Historicus”, ці з’яўляецца фрагментам ранейшай працы. Як падраздзел асобна вылучаны збор тэкстаў пад загалоўкам „Другая сусветная вайна ў гісторыі і памяці”. Тут аб’ядналіся намаганні і вынікі нямецкіх (Крыстаф Клесман), літоўскіх (Альвідас Нікжэнтайціс, Арунас Бубніс, Ірэна Шуцэнене), польскіх (Ян Ежы Мілеўскі) і беларускіх (Алесь Смалянчук, Вольга Шаталава, Яўген Розенблат) даследчыкаў у пошуках максімальна адэкватнай і праўдзівай інтэрпрэтацыі адной з вызначальных з’яў XX ст. Навацый трэба лічыць перакананне даследчыкаў у вартасці і неабходнасці выкарыстоўвання новых метадаў пры вывучэнні сацыяльна-палітычных і грамадскіх працэсаў у складаных перыядах мінулага XX ст.

Асобна вылучаны раздзелы „Крыніцы, бібліяграфія” і „Дакументы”. Можна паспрачацца аб семантычнай розніцы паняццяў „крыніцы” і „дакументы” і вартасці іх раздзялення на асобныя раздзелы. У першым з названых па-за „рэплікай”-удакладненнем А. Смаленчука да „Бібліяграфічнага паказальніка публікацый М. В. Доўнара-Запольскага (1867-1934) вельмі каштоўным для беларускіх даследчыкаў з’яўляецца тэкст Айды Грыбене „Белорусская печать межвоенного времени в коллекции отдела старой периодики библиотеки АН Литвы (издания Вильнюса и Каунаса)”. Раздзел „Дакументы” складаецца з трох тэкстаў. Вольга Шаталава падрыхтавала (са скарачэннямі) крыніцу пад назвай „Общественный инстинкт и попытка государственного строительства в условиях немецкой оккупации западных областей России” (захоўваецца ў архіве Гувераўскага Інстытута ў ЗША), напісаную невядомым аўтарам аб першым годзе нямецкай акупацыі на тэрыторыі Усходняй Беларусі і суседніх раёнаў Браншчыны. Дадзены дакумент — яшчэ адно сведчанне як мала мы ведаем і як шмат ад нас хаваюць афіцыйныя беларускія і расейскія ідэолагі і гісторыкі пра Другую сусветную вайну. Вылучаецца некалькі сюжэтаў: погляды мясцовага насельніцтва на маёмасць, якую пакінула Чырвоная Армія і савецкая ўлада падчас адступлення; узнікненне адміністрацый у гарадах і вёсках. Высвятляецца, што акупанты напачатку не надта турбаваліся арганізацыяй цывільнай улады і без вялікай патрэбы мала цікавіліся мясцовым насельніцтвам. Таму людзі самі імкнуліся наладзіць штодзённае жыццё. Спачатку, з дазволу немцаў у некаторых месцах былі разграблены склады з жыўнасцю, пазней пачалі стварацца лакальныя інстытуцыі ўлады. Яны былі розныя па формах — ад аўтарытарнай да сацыялістычнай. Цікава, што за дрэннае стаўленне да мясцовых сялян „дыктатараў” растрэльвала гестапа, а за добрае — дыверсанты з Масквы. Можна толькі

пашкадаваць, што аўтар публікацыі не змог змясціць у рэцэнзаваным выданні дакумента поўнасьцю.

Не менш вартым увагі з’яўляецца наступная крыніца „У краіне продкаў” Фамы Ілліча Вячоркі, падрыхтаваная да друку Ірынай Чарнякевіч. Гэта абсалютна малавядомая катэгорыя гістарычных крыніц — „народная гісторыя”, якая пісалася і пішацца звычайна адукаванымі асобамі (без спецыяльнай гістарычнай адукацыі) у выглядзе мікрарэгіянальнага і генеалагічнага даследавання. У дадзеным выпадку мы маем адносіны з творам, звязаным з в. Гарадная Столінскага раёна і родам аўтара Фамы Вячоркі. На яго старонках пададзены звесткі па гісторыі рэгіёна, этнаграфічныя замалёўкі, рэканструкцыя радаводу і ўласныя ўспаміны. Апошнім тэкстам у раздзеле „Дакументы” з’яўляюцца ўспаміны Аляксандра Сцяпанавіча Шпака (1918 г. н.) з Міра „Рамяство мяне выратавала...”, атрыманы падчас інтэрв’ю з ім, зробленага Ірынай Раманавай і Ірынай Махоўскай у ліпені 2003 г. Дадзены тэкст з’яўляецца цудоўнай ілюстрацыяй вартасцей новай метадыкі гісторыка-сацыялагічных даследаванняў, якую аўтары назвалі „біяграфічнае інтэрв’ю”.

Падсумоўваючы аналіз зместу гадавіка антрапалагічнай гісторыі „Нотыо Historicus”, варты канстатаваць, што на Беларусі нарадзіўся новы значны праект, са сваім абліччам і характарам. Заўважаецца, што арыентацыя большасці тэкстаў рэцэнзаванага выдання гэта міждысцыплінарнасць, спалучэнне метадаў і крыніц этналогіі, лінгвістыкі, сацыялогіі, культурнай антрапалогіі, вуснай гісторыі і біяграфічнага інтэрв’ю. Перспектыўнасць культурна- і гісторыкаантрапалагічнага накірунку вывучэння беларускай мінуўшчыны і культуры відавочная. На нашу думку, гэта адзіны шлях пазбавіцца класічнага пазівістычнага падыходу пошуку гістарычнага ворага (як з усходу, так і захаду), а з іншага боку ствараецца неверагодная магчымасць для плюралізму думак, меркаванняў і навуковых канструкцый.

На заканчэнне адна заўвага, хутчэй пытанне, да рэдактараў адносна моўнай палітыкі гадавіка. Чаму на яго старонках знайшлося месца для расейскай і англійскай моў, а польскія і літоўскія тэксты перакладаюцца на беларускую? І яшчэ, рэдакцыя і некаторыя аўтары ўжываюць тэрмін „антраполаг” адносна асобы ці навуковай галіны (напрыклад ва ўступным слове да перакладу Уладзіміра Паўлючука). Гэта не зусім правільна. Звычайна пад „антрапалогіяй” разумеецца „фізічная антрапалогія”, навука, якая займаецца вывучэннем фізіялагічнай пабудовы і зменаў нашых асоб. А новыя накірункі ў гуманістыцы звычайна называюцца „культурная антрапалогія”, а таксама „гістарычная антрапалогія”.

Генадзь Семянчук
(Гродна)